

www.ketab.ir

پنج نمایشنامه از میرزا آقا تبریزی

مقدمه و تصحیح:
دکتر ح. م. صدیق ■

سرشناسه: پنج نمایشنامه از میرزا آقا تبریزی / ح. م. صدیق
عنوان: پنج نمایشنامه از میرزا آقا تبریزی / مقدمه و تصحیح: ح. م. صدیق / ویراست جدید
مشخصات نشر: تهران، چلچله، ۱۳۹۷
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۶۲۵-۹۳-۳
مشخصات ظاهری: ۳۸۴ صفحه
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
موضوع: نمایشنامه
یادداشت: کتابنامه
یادداشت: نمایشنامه فارسی
رده بندی دیویی: ۸۱۶۲/۱
شماره کتابشناسی: ۳۹۹۶۷۸۸۵

پنج نمایشنامه از میرزا آقا تبریزی

مقدمه و تصحیح: ح. م. صدیق

ناشر: چلچله

نوبت: دوم

تاریخ چاپ: هزار و چهار صد

تیراژ: هزار جلد

قیمت: صد و پنجاه هزار تومان

طراح: محمد جهانی مقدم

کلیه حقوق برای نشر محفوظ می باشد.

تلفن مرکز پخش: ۰۲۱۶۶۴۱۳۵۵۸

فهرست

چند کلمه	۹
پیشگفتار	۱۳

پنج نمایشنامه

اشرف خان، حاکم عربستان	۵۵
زمان خان بروجرندی	۹۹
کربلا رفتن شاه قلی میرزا	۱۴۳
آقا هاشم خلخالی	۱۸۷
حاجی مرشد کیمیاگر	۲۴۱

پیوست‌ها

نامه‌ی آخوندزاده به میرزا آقا	۲۷۱
مقدمه‌ی میرزا آقا	۲۸۷
مؤخره‌ی میرزا آقا	۲۸۹
مقدمه‌ی چاپ برلین	۲۹۵

نقد‌ها

میرزا آقا تبریزی و اشرف خان / خسرو ضیاء	۲۹۹
هنردر ایران و میرزا آقا / پرویز بلیانی	۳۱۳
تحلیلی بر نمایشنامه‌ی حاجی مرشد کیمیاگر / ایرج زهری	۳۲۱

چند کلمه

پنج نمایشنامه عنوانی است که در سال ۱۳۵۱ به مجموعه‌ی نخستین نمایشنامه‌های فارسی که از سوی میرزا آقابریری قبل از سال ۱۲۹۰ هـ. نوشته شده، دادم. داستان کشف و تدوین این آثار به این ترتیب است که در سال ۱۳۵۱ هنگام تجسس و واریسی نسخه‌های خطی بلژمانده از اواخر دوره‌ی قاجار به نسخه‌ای موسوم به رساله‌ی اخلاقیه برخوردیم که به خط و قلم میرزا آقابریری در سیزده فصل استنساخ و تدوین یافته است. فصل سیزدهم این رساله نمایشنامه‌ای با عنوان حاج مرشد کیمیاگرا در برداشت.

پیش از آن می‌دانستم که سه قطعه تیاتر چاپ شده در برلن^۱ که به میرزا ملکم خان انتساب داده شده بود، از آن میرزا آقابریری است و این مسأله از سوی مرحوم ابوالفضل حسینی و پیش از

۱. میرزا ملکم خان ناظم الدوله، مجموعه: مشتمل بر سه قطعه تیاتر منسوب به میرزا ملکم خان ناظم الدوله، چاپخانه‌ی کاویانی، برلین، ۱۳۰۰ ش. / ۱۳۴۰ ق.

او از طرف آ. ابراهیم‌آوف از پژوهشگران آذربایجان شوروی سابق به اثبات رسیده بود. نمایشنامه‌ی دیگری را هم آنان از آرشیو نسخه‌های خطی شهر باکو یافته، بر آن سه افزوده بودند.

در همان سال که رساله‌ی اخلاقیه را یافتیم، مقاله‌ی ابوالفضل حسینی را هم به دست آوردم. وی، در مقاله‌اش از نامه‌ی مرحوم سعید نفیسی به وی در سال ۱۳۴۱ سخن گفته و فرازی از آن را به شرح زیر آورده است:

«همیشه فکر می‌کردم که نباید ملکم خان مؤلف این تیاترها باشد. از این که مقاله‌ی شما نظر مرا تأیید کرده است، اظهار خوش وقتی می‌کنم. میرزا آقا در سال ۱۲۹۱ هـ. زنده بوده و در آن سال یک کتاب تعلیماتی موسوم به رساله‌ی اخلاقیه نوشته است که نسخه‌ای از آن در کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه تهران محفوظ است.»^۱

بدین گونه در همان سال کتاب نمایشنامه‌های میرزا آقا تبریزی را توسط انتشارات طهوری به چاپ رسانیدم.^۲ کتاب در اندک زمانی نایاب شد، در سال ۱۳۵۶ همان را با افزوده‌هایی با عنوان پنج نمایشنامه، دیگر بار انتشار دادم.^۳ مایل بکتاش در فصلنامه‌ی تئاتر،^۴ ایرج زهری در مجله‌ی

۱. حسینی، ابوالفضل. لیتراتورا نرودا (روسی)، باکو، ۱۹۶۹.

۲. تبریزی، میرزا آقا. نمایشنامه‌های میرزا آقا تبریزی، مقدمه و تصحیح: ح. م. صدیق، تهران، طهوری، ۱۳۵۴.

۳. میرزا آقا تبریزی، پنج نمایشنامه، به کوشش ح. صدیق، نشر آینده، ۱۳۵۶.

۴. بکتاش، مایل. میرزا آقا تبریزی، فصلنامه‌ی تئاتر، ش ۱، پائیز ۱۳۵۶.

تماشا^۱ به استقبال از انتشار نخستین نمایشنامه‌های فارسی، مقاله‌هایی مبسوط نوشتند، حمید سالک کتاب درباره‌ی نمایشنامه‌های میرزا آقا تبریزی را چاپ کرد.^۲ محمدباقر مؤمنی نیز با حذف نمایشنامه‌ی نگاشته شده در رساله‌ی اخلاقیه، کتاب چهار تیاتر را انتشار داد.^۳ یکی از نمایشنامه‌ها با تغییراتی که در آن‌ها داده شد، در تهران اجرا شد و مرحوم صمد سرداری نیا کتاب تاریخ تئاتر آذربایجان را تألیف کرد.^۴

در مطبوعات پیش از انقلاب اغلب در این باب مقالاتی چاپ شد که گزیده‌ای از آن‌ها را در پیوست این کتاب گنجانده‌ام.

در سال‌های اخیر بهرام بیضایی در کتاب نمایش در ایران به تفصیل در این باب صحبت کرد و اخیراً جوانی به پخته‌خواری کتاب پنج نمایشنامه چاپ ۱۳۵۶ را با عنوان پنج طیاطرو به نام خودش زیر چاپ برد و انتشار داد.^۵

بدین گونه نام میرزا آقا به عنوان نخستین نمایشنامه نویس

۱. زهری، ایرج. تحلیلی بر نمایشنامه‌ی حاجی مرشد کیمیاگر، تهران، مجله‌ی تماشا، ۱۳۵۶.

۲. سالک، حمید. چند گفتار پیرامون پنج نمایشنامه‌ی میرزا آقا تبریزی، تبریز، نوبل، ۱۳۵۷.

۳. تبریزی، میرزا آقا. چهار تیاتر، گردآوری: محمدباقر مؤمنی، تبریز، نشر نیل و نشر ابن سینا، ۱۳۵۵.

۴. سرداری نیا، صمد. یادداشتی بر تاریخچه‌ی تئاتر آذربایجان، تبریز، آذر کتاب، ۱۳۵۷.

۵. تبریزی، میرزا آقا. پنج طیاطر، بازنوشته: صادق عاشورپور، تهران، کتاب نیستان، ۱۳۹۵.

فارسی وارد تاریخ ادبیات نمایشی ایران گشت. در تیرماه سال ۱۳۶۰ به هنگام سفر علمی خود به شهر باکو، از مخزن نسخ خطی آن شهر و گرفت دستخط میرزا آقا را از چهار نمایشنامه‌اش که به میرزا فتحعلی آخوندزاده فرستاده بود، به دست آوردم و در پایان نامه‌ی دکتری خود که درباره‌ی زندگی، شخصیت و آثار میرزا آقا تبریزی بود وارد کردم و در شهریور سال ۱۳۶۲ از آن در دانشگاه استانبول، در شعبه‌ی ادبیات خاورزمین دفاع کردم.^۱

بیست سال بعد، رساله‌ی اخلاقیه را در سال ۱۳۸۲ توسط خانم لاله تقیان جزو کتاب‌های انتشارات نمایش به چاپ رسانیدم.^۲ پس از انقلاب در تدریس‌های خود در مراکز تربیت معلم تهران و دانشگاه سوره در دروس ادبیات نمایشی، معرفی میرزا آقا و آثار او را در دروس‌های خود وارد کردم^۳ و دانشجویانی در بازشناسی این آثار در جامعه‌ی نمایشنامه پژوهی ایران تلاش ورزیدند.

اینک به چاپ و نشر ویراست جدیدی از این آثار آغاز می‌کنم.

1. Mohammedzadeh Sadigh, Hossein. Mirza Aka Tabrizi'nin Hayatı, Kişiliği, Eserleri, Risala-i Ahlakıya'nın İncelenmesi ve Metni, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Tahsin Yazıcı, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyatı Anabilim Dalı, 1983.

۲. تبریزی، میرزا آقا. رساله‌ی اخلاقیه، به اهتمام: دکتر ح. م. صدیق، تهران، ۱۳۸۲.

۳. محمدزاده صدیق، حسین. متون ادبی هنر (برای تدریس در دانشگاه‌های هنر)، تهران، تازه‌ها، ۱۳۷۸.